

JEGYZETEK

¹ Vitéz dr. Bonczos Miklós 1897-ben született Nagyszalontán. A Ludovika Akadémiát 1915-ben végezte el. Az összeomlás után, 1919-ben a HM-ben dolgozott. Jogot végzett 1921-ben, majd 25-től ügyvéd Szentesen, ahol a szülei is éltek. 1933–37 között Csongrád vármegye tiszti főügyésze, 1937-ben főispán, majd 1938–42 között belügyi-, 42–44 között igazságügyi államtitkár, 1944. augusztus 8-tól a Sztójay-, majd a Lakatos-kormány belügyminisztere. 1971-ben halt meg az argentinai emigrációban.

² Az 595. sz. Bethlen Gábor Cserkészcsoport motornélküli repülő szakosztályát – valójában repülőraját – sajtóságosan, mindenképpen szerencséjére, valamennyi támogató a sajtójának tekintette. A

városi vezetés és az önállóságot remélő repülő cserkészek ezért „szentesi cserkészrepülőknak”, „Szentesi Cserkészrepülő Egyesület”-nek vagy egyszerűen csak „sportrepülőknak”, a vármegyei tisztikar „megyei cserkészrepülőknak” nevezte a cserkészcsoport motornélküli repülő szakosztályának tagjait. Az önállósodáshoz és megyei cserkészrepüléssé váláshoz már 1939-ben elkészült az alapszabály, ‘40-ben terjesztették fel a minisztériumba a főispán útján, de a belügyminiszteri jóváhagyás csak 1943-ban, akkor is a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap Elnökségének kérésére engedélyezte az önállósodási átszerveződést. Ekkor vette fel a Csongrád Megyei Cserkészrepülő Egyesület nevet. A helyi támogatás elnyerése szempontjából az eredeti állapot volt a megnyugtatóbb.

„... MÉG A RÉGI ÖREGÖKTŰ’ HALLOTTAM...”

ZSÖMBÖR ATTILA

A villányi bor históriája

A Villányi-borvidék Magyarország legdélebbin fekvő borvidékén, a Villányi-hegység fennsíkjain és lejtőin terül el Baranya megyében. Ez a vidék kitűnő földrajzi adottságokkal rendelkezik a szőlőtermesztéshez: alapkőzete mészkő, melynek fedője több méter vastagságú lösz; éghajlata mérsékelt, mediterrán hatással, ami különösen a déli lejtőkön érvényesül. (Hőösszegben és fényben a leggazdagabb borvidékünk.) Ennek köszönhetően a borvidéken a legkiválóbb, minőségi szőlőfajtákat termelik. A vörösborok (kékoportó, kékfrankos, cabernet sauvignon, cabernet franc, villányi rosé) sötét színűek, testesek, lágyak és bársonyosak. Ezeket a borfajtákat kell dominánsnak tekintenünk a Villányban, de mindenképpen meg kell említeni a tartalmas és finom hárslevelű és olaszrizling fehérborokat.

A vidék története

Villány, a borvidék névadó települése már a történelem előtti korban lakott volt. A város fölötti Templom-hegyen, a kőbányában talált kőszeköz- és agyagedény maradványok, valamint a környéken előkerült bronzkori tárgyak (csákányok, lándzsahegyek, stb.) mind fejlett kultúráról tanúskodnak. Az utolsó őskori nép, mely a vidéken megtelepedett, a kelta volt. Másutt talált szőlőmagletekből a kutatók arra következtetésre jutottak, hogy a kelták a Kárpát-medencében már termesztettek szőlőt. Így a szőlőművelés eredete Villányban is feltételezhetően a keltáig, bizonyíthatóan a rómaiakig nyúlik vissza. Tény, hogy a baranyai szőlőtermesztő területek a római uralom alatt indultak fejlődésnek.

A Villány tőszomszédságában, a Szár-

somlyó (a borvidék legnevezetesebb hegye) lábánál talált padlófűtéses, fürdőmedencékkel, mozaikkal díszített római villa maradványai és az itt föllett, a szőlőtelepítést megörökítő oltárkő a rómaiak tartós jelenlétét és szőlőművelésük fejlettségét bizonyítja. (Az oltárkő felirata szerint a gazda, fia, Venatus segítségével 400 arpensis, kb. 50 hektár) nagyságú szőlőt telepített.

A honfoglalás idején Villány az első szállásbirtokok közé tartozott. A Kán, Kátán, és a Bor nemzetségek voltak az első birtokosai, majd az államalapítást követően valószínűleg királyi birtok volt. A tatárdúlást követően a magyarság főleg a várak környékén, illetve azok védőövezeteiben művelte a szőlőt. Erre utal, hogy IV. Béla király 1249-ben, a szársomlyói vár alapítólevelében említi Harsány határát a szőlőkkel. A tatárjárást követő évszázadokból fennmaradt iratok – mint például Villányi Pál fia Márton és László birtokfelosztó határjárási irata 1352-ből – mind említik a villányi szőlőket, s ezzel a művelés folyamatosságát igazolják.

A török uralom előtt a Villányi-hegység környéke sűrűn benépesült terület volt. A hegység déli előterében húzódo út mentén több falu jött létre (pl. Perecske, Hídvég, Zsáklak, Marótfalva stb.). Arról, hogy a

szőlőtermelés a borvidék területén egy ideig még a török uralom ideje alatt is folyt, a korabeli török adóösszeírások és egyéb iratok is tanúskodnak. Ezek szerint Perecske 1559-ben 110 köből bort adott. A bordézsma mennyisége jelentős méretű szőlőterületekre enged következtetni. A hódoltság későbbi évtizedeiben ez a vidék is sokat szenvedett, és Villánnyal együtt több település is elpusztult.

Az arra járók csak magas fűvel benőtt faluhelyeket leltek az elbozótosodott tájban. Az állandó harcok többször menekülésre kényszerítették a lakosságot, változás csak a törökök kiűzését követően, az 1687-es nagyharsányi csata után következhetett be.

Villány és a környező falvak 1690 után kezdtek benépesülni. A korábban tiszta magyar lakosság helyébe a Csernovicz–Monaszerly-féle tervezett telepítés keretében – 1692 és 1695 között – először szerb (rác) népesség érkezett az elpusztult falvakba. A század végén már rác lakosságú kincstári településként jegyezték Villányt. Hasonlóan szerbek lakták Palkonyát, Kövesdet és Jakabfalut is.

Mai ismereteink szerint a rácok hozták magukkal a kadarkát, valamint a balkáni vörösorkultúra ismereteit a XV. századtól kezdődően. Így az ő nevékhöz fűződik a villányi vörösbor kultúra megteremtése. A korabeli összeírások néhány évvel a török kiűzése után, az újratelepülés idején – 1696-ban – Villányban mindössze 20 kapásnyi szőlőt említenek (egy kapás kb. 200-250 négyszögöl). Villány akkor a siklósi uradalomhoz tartozott és így 1699-től Savoyai Jenő, a kiváló hadvezér birtoka volt. 1702-ben már 150 kapásnyi szőlő volt a Villányi hegyen, s másfél évtizeddel később 32 szerb szőlőműves nevét jegyezték fel. Savoyai Jenő

26 falu birtokosa volt, és az általa birtokolt területekből formálódott a Bellyei-uradalom, amelynek története szorosan kapcsolódott Villány és a villányi szőlőtermesztés történetéhez. A tudatos uradalmi gazdálkodás eredményeképp az 1720-as, Acsady-féle országos összeírás már jelentős nagyságú, 800 kapásnyi szőlőterületet említ, amelynek negyede uradalmi szőlő, a többi a jobbágyok telepítése. Az adatok azt mutatják, hogy az új lakosok a török uralom alatt beerdősült szőlőkerteket kitisztították és ezen kívül új szőlőket is telepítettek annak ellenére, hogy a sors nem kímélte a lakosságot. Az újabb háború, a Rákóczi-szabadságharc, majd a háborút követő járványok (pestis) sok áldozatot szedtek.

A villányi szőlőkultúra továbbfejlesztésében a Bellyei uradalom a XVIII. század közepétől még inkább meghatározó szerepet játszott. A török uralom alatt megfogyatkozott lakosság pótlására a XVII. század végétől Villány körzetébe rácokat telepítettek be. Az 1740-es évek elején még csaknem kizárólag szerb lakosság élt Palkonyán, Kövesden, Villányban, Virágoson. Aztán 1745-től kezdve fokozódott a német telepesek beáramlása a térségbe. Először a ma Villányhoz tartozó Virágos vált tisztán németajkú településsé, majd Palkonyán is megváltozott a nemzetiségi összetétel.

Villány 1753 és 1755 között vált német többségű településsé. A szerbek folyamatosan háttérbe szorultak, és a szőlők többsége is a németek kezébe került. A német telepítést valószínűleg nem csak a népesség pótlására végezték, hanem az is szerepet játszott, hogy az 1736-ban elhunyt Savoyai Jenő hercegi birtoka visszaszállt a királyi kamarára. A kamara a birtokot 1780-ig két örmény bérlő, Lázár Lukács és Kis Izsák használatába adta. Ők pedig minél nagyobb hasznot akartak nyerni az uradalomból. A korabeli értékelés szerint a rácok tunyasága és tudatlansága akadályozta a korszerű uradalmi gaz-

dálkodást, a nagyobb jövedelem elnyerését, ezért szükség volt szakismerettel rendelkező, szorgalmas munkaerőre. A németek (svábok) betelepítését tehát ez is indokolhatta.

Igy aztán – a megnövekedett szakértelemnek köszönhetően – minőségi javulás állt be a szőlő- és bortermelésben, ráadásul a meglévő szőlőfajták (Hajnal, Lisztes fehér, Hárslevelű, Ökörszemű törökszőlő, Muskotály, Tótfekete, Kadarka) mellett a rácok nálunk is honosították a Portugieser és az Oportó – ma Kékoportó – fajtákat. Egyes kutatók szerint a Kékfrankos (Blaufränkisch) is a németek által érkezett Villányba.

1785-ben, amikor Mária Krisztina főhercegnő volt az uradalom tulajdonosa, és a németek is többségbe kerültek a faluban, már 984 kapásnyi szőlőt említ az uradalom mérnöke: „Legbecesebb a 984 kapásnyi I. osztályú, déli fekvésű szőlőhegyünk volt, mely a község nevét viselte és igen termékeny és elsőrendű bort termelt.”

A fejlődés a préházak, pincék építésében is megmutatkozott. A szőlőhegyben a legtöbb jobbágnak nem volt pincéje. Ők szüretkor szekerükre egy nagy hordót állítottak, és ebben az ún. „fennálló hordóban” hordták haza a falu mellett található pincékhez a szőlőt. A falvak közelében épült pincesorok – melyek kifejezetten a német falvak jellemzői – közül a legszebbek épp Villányban és környékén, Villánykövesden és Palkonyán találhatók. E pincesorok építése 1760 körül kezdődött. A szőlő feldolgozását és a bor kezelését, értékelését is itt végezték. Az említett „szüreti szekér” használata – ami az ország egész területén elterjedt – egészen a XX. század közepéig átlagosan fennmaradt.

A pince-, és préházépítés a XVIII. század második felében megindult a szőlőhegyen is. Kezdetben a német népi építészetre, a „Fachwerk”-re jellemző favázak préházak épültek, ám ezekből mára már szinte hírmondó sem maradt. Haas Mihály püspök is a szőlőhegyi épületek általánossá válásáról írt

2003/XV. 1-2.

Baranyáról szóló 1845-ben készült könyvében: „Baranyában a szőlőhegyekben igen számos a csinos pinceház. Ide addig jár a baranyai ember, míg bor van benne. Itt éli ő napjait, borba fojtva gondjait...”

A régebbi prэшázak általában a szintvonalakkal, dűlőutakkal párhuzamosan feküdtek. A prэшázba belépve a szőlőműveléshez, borászathoz szükséges eszközök, szerszámok mellett mindenütt megtalálhatók a vörösbor-készítéshez szükséges fakádak (kaca, káci, vagy pódíng), valamint pihenőhely vagy pihenőszoba. (A vörösbor erjedésekor 3-4 óránként kell csömöszölni, azaz a törkölykalapot lenyomkodni, ezért a gazdának ott kell aludnia.) A pincék 3-5 méter mélyre vannak leásva, így a bennük lévő 12-15 °C ideális a vörösborok számára. Ezen pincék jelentősége a magántermelés erősödésével egyre növekedett.

A villányi szőlő- és borkultúra néhány évtized alatt bámulatot fejlődésen ment keresztül, híre nemcsak országhatárokon, hanem kontinenseken is átívelt. A villányi borok már az 1800-as évek közepén eljutottak a tengerentúlra. A New Yorkba küldött borszállítmányban 1841-es évjáratú villányi borok voltak. Haas Mihály azt írja, hogy a villányi bort „vitetik Pestre, Bécsbe stb., de főleg Bácsba, Verőcsebe, és Stájerországba..., ...többnyire Mohácsra vitetik, innen aztán Pestre, Bécsbe még Brasiíliaba is.” Hogy milyenek is voltak ezek az egész világon elismert „villányik”, arra leginkább Höbling Miksa idézete adhatja meg a választ: „Boraink királya mind erő, mind jó íz által a kitűnő villányi, melynek minősége vetekszik a legjobb burgundival...” (Gondoljunk bele, amin ma oly nagy erővel fáradozunk – boraink külföldön való értékesítése – az 160 évvel ezelőtt már mindennapos dolog volt.)

Az uradalmi gazdálkodás fejlődése, az országutak kiépülése, a tájegységek közötti kereskedelmi kapcsolatok erősödése következtében a hegyvidék és síkság találkozásá-

nál fekvő Villány jelentősége egyre nőtt. A bortermelés mellett a kereskedelem és az ipar is fejlődött. A németek száma tovább emelkedett, és 1864-ben már 1320 német s mindössze 25 rác és 8 zsidó élt Villányban. A szőlőtermelés a jobbágyfelszabadítást követően még inkább erőre kapott. A fejlődést egyedül az európai szőlészet-borászatot válságba taszító filoxeravész törte meg a XIX. század végén.

A XX. század a szőlők újratelepítésével és új fajták kikísérletezésével kezdődött. Ebben vezető szerep jutott az Amerikából behozott – itthon addig ismeretlen – szőlőfajtákból létrehozott Teleki-oltványoknak, melyek a filoxerának ellenállva benépesíthették az egész ország szőlőföldjeit. A villányi szőlőterület 1914-re érte el a filoxeravész előtti nagyságát. Korszerűbb, magasabb szintű bortermelés jött létre, de a világháború azonban ismét megállította a fejlődést.

A korábbi időkben a villányi bornak jelentős felvevő piacot jelentettek a délre fekvő szerb és horvát területek, amelyek a háború kirobbanását, a Délvidék elvesztését követően megszűntek a villányi bortermelők számára. Az egyharmadnyira csökkent országban előállt borfelesleg, illetve az 1920-as éve végén kirobbant gazdasági válság még reménytelenebbé tették a kisbirtokosok és kereskedők helyzetét. Olyan alacsony volt a bor ára, hogy a gazdák a Teleki-oltványokat nem tudták megvenni, és inkább simavesszővel telepítettek. Fellendülés az 1930-as években következett be, de ez az újabb háborúra való felkészülésből fakadt. Villány a hadseregnek szállított bor jövedelméből fejlődött.

A II. világháború végéig az uradalmi és a kisbirtokos szőlőművelés egyaránt jellemezte Villányt. A főhercegi uradalom egészen az 1940-es évek közepén bekövetkezett államosításig fennállt, s ezzel megszüntették mindazt, amely hosszú évtizedeken keresztül biztosította Villány számára a fejlődést és egyáltalán a létet. A főhercegi uradalom mel-

lett Villányban több kisebb-nagyobb gazdaság és uradalom is működött. Feltétlenül említésre méltó a Schaumburg-Lippe hercegi uradalom által létrehozott (1912) pezsgógyár, amelyet az uradalmi főépület mellett építettek. A pezsgógyár „Cremant Rose” pezsgőjével országos hírnevet szerzett, azonban az I. világháború idején a herceg Dél-Amerikába költözött, s így a gyárat a Magyar–Olasz Bank vette meg, majd adta el a Littke családnak, akik a pezsgőjog megszüntetését követően a Teleki-szőlőtelepeknek adták tovább. Jelentős szőlőterületekkel rendelkezett herceg Montenuovo Alfréd, a korábbi Batthyány-uradalom birtokosa, aki a villánykövesdi Batthyány-pincében rendezte be uradalmi pincészetét. Emellett meg kell még említeni a Villány szőlő- és bortermelésében nagy szerepet játszó borkereskedőket. A két világháború között a nehézségek ellenére a Schuth, Spitzer, Schwabach, Proksch és Fürst családok még jelentős forgalmat bonyolítottak le, és a villányi bor ismét eljutott külföldre. Az említett kereskedőcsaládok hatalmas pincéket építettek (még az előző század közepén), és a villányin kívül más vidékek borait is felvásárolva Villányt jelentős borkereskedelmi központtá tették.

Az időszakban mind az uradalmak, mind a kereskedők, mind a termelők közül többen is palackoztak. Az egyik legismertebb pince a falu közepén Nagyréthy és Kisgyimóthy Gyimóthy Jákó tulajdonában volt. A Gyimóthy-pince a jellegzetes villányi vörösborok mellett fehérborokat – köztük rizling aszút! –, sőt saját villányi terméséből (a magyar bortermelés történetében leginkább Arad-Hegyaljáról, Ménesről ismert) vörös aszúbort is palackozott. Ez a kadarka aszú Villány egyik különleges értéke volt.

A II. világháborút követő évtizedek borzalmas változásokat hoztak Villány életében. A háborús bűnösnek tekintett németek egy részét kitelepítették, az itthon maradtak pedig egyre romló gazdasági és társadalmi

viszonyok között élve még anyanyelvüket is csak egymás között használhatták. A kitelepítettek helyére új telepések érkeztek, elsősorban nincstelen, urasági cselédek. Közülük alig értettek néhányan a szőlőműveléshez, sok új gazda tönkrement, eladósodott. A szocialista nagyüzemi gazdálkodás megteremtésére irányuló politika nem sokáig tette lehetővé az egyéni gazdálkodást. Az uradalmakat már 1945-ben állami kézbe vették, s a javakból Szőlészeti és Borászati Szakiskolát és Szőlőoltvány – termelő Állami Gazdaságot hoztak létre. Az első termelőszövetkezeti csoport „Új Alkotmány” néven jött létre, és számos összevonást – a többi termelőegységgel – és átszervezést követően ma is gazdálkodik (ma: Villányi Borászat Rt.). A dűlők egy részét szántóföldi művelés alá fogták, egész szőlőföldet vágtak ki, így pótolhatatlan veszteségeket szenvedett el Villány. Ezek közül talán a legfájdalmasabb a világhírű Kadarka Aszút adó kadarka szőlők kivágása volt.

A rendszerváltás óta Villány mára kezdi kiheverni az elmúlt évtizedek sérelmeit, borai ismételten a legmagasabb nemzetközi elismeréseket kapják, köszönhetően annak a számos magasan képzett borásznak (Bock József, Gere Attila és Tamás, Tiffán Ede stb.), akik arra tették fel az életüket, hogy Villány megint ott díszeljen a legnagyobbak között.

BIBLIOGRÁFIA

- Borbarát.* 1999. tavasz. IV. évf. 1. sz. 31–40.
Borbarát. 1999. ősz. IV. évf. 3. sz. 68–73.
 LAPOSA JÓZSEF: *Villány: Borvidékek ékessége.* Budapest, 2001, Aduprint.
 HERNÁDI GYULA: *Villányi borok.* Budapest, 2002, Kossuth K.
 HAJÓS Gyöngyi (szerk.): *Borok könyve.* Budapest, 1995, Kossuth.
 TÖRÖK SÁNDOR – MERCZ ÁRPÁD: *Magyar borkultúra.* Budapest, 1997, Mezőgazda Kiadó.